

BÉNYEI TAMÁS KÖNYVÉRŐL

V A R G A I S T V Á N

Az utóbbi években lépten-nyomon találkozhatunk a mágikus realizmus kifejezéssel. Gyakran olyan műveket jelölnek ezzel a szó párral, amelyek valamilyen módon rendkívüliek, de gyakran merőben kommersz célból ragasztják rá egy-egy regényre ezt a címkét, hátha kelendőbbé válik. Kezdetben a mágikus realizmus kifejezésnek nem volt értelmezése, inkább homályos utalás volt valamilyen egészen újszerűre. Így 1971-ben a *Változatok a regényre* című kiváló könyvében Sükösd Mihály még csak egy lábjegyzetet szentel Gabriel García Márquez *Száz év magány* című regényének, amelyben megjegyzi, hogy a regény „ismeretlen információit a realista családregegy és a szürrealista vízió ismert keverékformájában adja elő”. 1987-ben megjelent Szabolcsi Miklós *Világirodalom a 20. században* című áttekintő és összefoglaló jellegű könyve, amelyben századunk főbb irodalmi áramlatait tárgyalja. Véleménye szerint a *Száz év magány* válaszdási kísérlet arra, hogy „lehetséges-e még az igazi epika a század második felében”, méghozzá „a reális és szürrealis, valóságos földhözragadt és mágikus, racionális és irracionális sajátos ötvözetével”. Még az 1994-ben németül megjelent *Moderne Literatur in Grundbegriffen* (A modern irodalom alapfogalmai) című kézikönyvben sem szerepel a mágikus realizmus irodalmi kategóriaként (szerkesztői Dieter Borchmeyer és Viktor Žmegač). A szerzők háromszor említik. Fura módon az új tárgyilagosságkategoría tárgyalásakor jelentkezik a mágikus realizmus elnevezés először, amikor is a szerzők Franz Roh képzőművészeti könyvére hivatkoznak, mert annak címében szerepel a mágikus realizmus kifejezés. Másodszer a fantasztikus irodalom ismertetésekor bukkan fel. Méghozzá hivatkozva az akkor már világszerte ismert latin-amerikai prózára, gazdagságának jellemzésére; és a szerzők megállapítják, hogy a mágikus realizmus fogalom csak kiegészítő konstrukció lehet. Harmad-

szori említésre a regényről szóló fejezetben kerül sor, de egészen általánosító jelleggel. A magyar irodalomtudomány most viszont abban a pozícióban van a nemzetközi irodalomkutatás területén, hogy egy olyan alkotással rendelkezik, amely négyyszáz oldalas könyv keretein belül foglalkozik a mágikus realizmussal.

Bényei Tamás könyvének címe *Apokrif iratok*, alcíme pedig Mágikus realista regényekről. A szerző kiindulópontja, mint ahogyan azt könyvének előszavában egyértelműen kimondja, az, hogy „létezik egy irodalmi jelenség, amelynek megnevezésére a mágikus realizmus kategóriája alkalmasnak látszik. A mágikus realizmust írásmódnak tekintem; egyrészt azért, mert ez a kategória elég szűk ahhoz, hogy a jelenséget ne műfajként határozza meg, másrészt pedig azért, mert ugyanakkor kellően tág ahhoz, hogy a szűken vett stilisztikai sajátosságok mellett tematikus és poétikai természetű vonásokat is figyelembe vegyen”. Később a szerző azt is kimondja, hogy a „könyv célja az, hogy felvázolja a mágikus realista írásmód sajátosságait”. S még egy jellegzetessége a szerző problémamegközelítő módjának: a mágikus realizmust nagyepikai jelenségnek tekinti. Ezeket az alap gondolatokat az említett előszó tartalmazza. A könyv felállítása egyébként a következő. Az előszót a mágikus realizmus történetével foglalkozó fejezet követi, az után a mágikus realista írásmód jellegzetességeinek bemutatására kerül sor. A könyv nagyobbik második felét öt modern regény (Gabriel García Márquez: *Száz év magány*, Salman Rushdie: *Az éjjeli gyermekei*, Toni Morrison: *Salamon-ének*, Angela Carter: *Esték a cirkuszban* és Graham Swift: *Lápvilág*) elemzése foglalja el. A rövid zárószóban Bényei Tamás summázza igyekszik újra utalni célkitűzéseire és az eredményekre, amelyekhez vizsgálódásai folyamán eljutott.

A szerző fejezetenként más-más módszert alkalmazott kutatásai folyamán. A mágikus realizmus története címet viselő fejezetben megjelenésétől kezdve követi a fogalom értelmezésének alakulását, tehát ez a fejezet inkább irodalomtörténeti jellegű. A szerző rendkívül gazdag anyagot tekint át, mert ahogyan megállapítja, a mágikus realizmussal, mint irodalmi kategóriával, áttekinthetetlen mennyiségű irodalom foglalkozik. A legfontosabbak időrendi tárgyalásakor kiderül, hogy a szerző szívesen polemizál, bár azt nagyfokú tárgyilagossággal teszi, azaz az összevetés, a kritikai mérlegelés, a történelmi áttekintés módszerét alkalmazza ebben a fejezetben. A második fejezet, amely minden kétséget kizáróan a könyv magva és legértékesebb része, *A mágikus realista írásmód* címet viseli. Ezt a fejezetet olvasva megtudjuk, hogyan látja a problémát a szerző, mi az ő véleménye róla. Elméleti diskurzus, más szerzők idevonatkozó idézeteivel alaposan felduzzasztva. Itt már erősebb a vitázó kedv, bátran és nyíltan vitába száll más kutatók nézeteivel. Módszere egy nézet állítása, amit igen sok példával igyekszik bizonyítani, azaz módszere nem deduktív. Az elméleti részt az említett öt regény a mágikus realista írásmód

egy-egy jellegzetességét kimutatni igyekvő fejezet követi. Ezek az elemzések teszik ki a könyv java részét. Az itt alkalmazott módszert a mikroértelmezés szóval jellemezhetnénk talán a legpontosabban. Az analitikai precizitású kutatást mindig és egyedül a művek szövegén végzi. Semmilyen más megközelítési szempont nincs jelen. Béneyei Tamás számára csak a szöveg, mint esztétikai alkotás a fontos. Azonnal azt is meg kell mondani, hogy a szerző, tudományos munkáról lévén szó, igen magas szintű tudományos nyelvet használ mondani-valója írásos megjelenítésekor. A szöveg teljes megértéséhez feltétlenül szükséges filológiai-filozófiai elvont görög vagy latin eredetű szakkifejezések ismerete. A szerző talán túl gyakran alkalmazza őket, talán magyarul is megoldhatta volna kifejezési gondjait, de lehet, úgy vélte, az általa alkalmazott idegen nyelvekből származó szavak hitelesebben és elsősorban talán tömörebben fejezik ki gondolatait. A könyv olvasása épp ezért jelentős intellektuális erőfeszítést jelent, de feltétlenül megéri.

A fentiekben vázolt kutatási módszerek igen mély és gyakran forradalmi, újszerű ismeretek felderítéséhez vezetnek. Pedig a szerzőnek korántsem volt könnyű dolga. Mert a mágikus realizmussal kapcsolatban nagy a zűrzavar. Egyesek korszaknak, mások irányzatnak, iskolának, stílusnak stb. tartják. Béneyei Tamás szilárd meggyőződése, és ez könyvének alappillére, hogy a mágikus realizmus írásmód. Az, hogy ki és mikor alkalmazta, érdekes módon először a képzőművészetben (a már említett német Franz Roh egy program-szerű elméleti írásában), azt már tudtuk korábban is, de a szerző ügyesen átirányítja a fogalmat az irodalomra. A fogalom további életét Dél-Amerikában követi, de jóval még Gabriel García Márquez mérföldkönek számító *Száz év magányának* megjelenése előtt. Béneyei Tamás áttekintése folyamán a mágikus realizmus számtalan meghatározását idézi mások tollából (különösen sok teret szentel Alejo Carpentier elméleti írásainak), de rájön, hogy végeredményben a kategóriát nem lehet röviden definiálni. Túlságosan is összetett. S ez a felismerés vezette kutatásaiban, amelyeket a következő fejezetben ismertet. Arra is rájön, hogy a fogalom „kulturális és földrajzi alapú meghatározásai igen kevésbé alkalmasak az általuk megnevezett művek megvilágítására”, annál is inkább, mivel számára a mágikus realizmus értelmezése mindenekelőtt esztétikai feladat. Érthetően ellenzi a fogalom monopolizálási kísérleteit egyes dél-amerikai kritikusok részéről, és végképp elutasítja a fogalom ideologizálását. Kitér a fogalomnak a posztkoloniális és posztmodern irodalomban tett „kalandjára” is, de itt is kimondja, hogy a mágikus realizmus nemcsak ezen irodalmak „tulajdona”. E fejezet utolsó mondatában írja le a következő fejezet témáját: ez pedig az írásmód mikrostruktúráinak, elbeszéléstechnikai, retorikai és figuratív vonásainak tüzetes vizsgálata.

Bényei Tamás értelmezésében a mágikus realista írásmód komplex jelenség, többkomponensű szindróma. Talán a legjellemzőbb és legszembevetőbb szimptomával kezdi a felsorolást. Ez pedig a természetfeletti elem jelenléte az írásmódban, de ugyanakkor a leghatározottabban elutasítja azt, hogy a mágikus és a fantasztikus jelzőt értelem dolgában kiegyenlítsék. „A fantasztikumalapú meghatározás téves”, állítja, és hevesen polemizáló hangon utasítja el az ellenkező nézeteket vallók érveléseit. Következik az újabb jellegzetesség: a természetfeletti és a hétköznapi felcserélése, egyneműsítése. Feltétlenül idézni kell ezzel kapcsolatban azon tételét, mely szerint a „mágikus realizmus mágikusságának legfontosabb összetevője az a sajátos, formai tekintetben mágikusnak nevezhető képesség, amely döntő módon befolyásolja a regények okozatiságát”, vagy ahogyan egy másik helyen mondja: az ilyen regények „leglátványosabb összetevője a mágikus kauzalitás beiktatása”. A mágikus szó, mert ennek az értelmezése a perdöntő, és mert ellentmondásban áll az általa minősített realizmus fogalommal, Bényei Tamás értelmezésében világértelmezést jelent. „A mágikus realista író a világot jelentésbeli rendszerbe értelmezi át”, folytatja a gondolatsort. Így aztán a történetmondás ezekben a regényekben alapvetően mágikus aktus. „A nyelv itt elsősorban nem a valóságról beszél, hanem a valóságot befolyásolni kívánó, azt mágikusan átalakítani vágyó cselekvés”: egy újabb alapgondolat. Az írásmód egy másik jellegzetessége a túlzás, illetve a szóbeli elbeszélés imitációja, a szóbeli elbeszélés spontaneitásának elővarázslása. Kitér arra a vonásokra is, hogy milyen fontos, szinte központi szerepet hordoz a mágikus realista írásmódban a genealógia, mint az eredettörténet egy paradigmatis formája. Ez az írásmód tilalmakat hág át, a mágia a szent és a profán szférát elválasztó határvezetben helyezkedik el. Ebben elősegíti a már említett túlzás, szertelenség, burjánzás. (Carpentier barokk prózáról beszél.) Az ilyen könyvekből óriási mesélőkedv árad, a figuratív telítettség valóságos excesszus. Ehhez társul a „pazarló” nyelv. Bényei Tamás szerint az író végső célja a szöveg és a világ közötti határ áthágásának igénye, az írók szent szövegek szerkezetét próbálják meg imitálni, vagy ahogyan gondolatsorának lényegét találóan megfogalmazza: a mágikus realista alkotásnak „egy szent könyv logikájának ráhelyezése a profán létezésre”. Idézzük fel a szerző még néhány összefoglaló jellegű megállapítását: „A mágikus realista szövegek jelentős része szent könyvként jeleníti meg önmagát, helyesebben szent könyvek apokrif újraírásaként, kölcsönvéve azok tematikus, szerkezeti, retorikai és performatív vonásait.” Épp ezért, s így válik Bényei Tamás könyvének címe igazán érthetővé, az „apokrif szó jellemzi a legtalálóbban a mágikus realista regényeket. Ezek a művek megnevezik, megteremtik és feltárják a világot”, állítja a szerző, és épp ezért céljuk a totalitás. Ezt az elméleti részt, amely minden kétséget kizáróan lenyűgöző a maga belső logi-

kájának és a kibontakoztatott tan összefoglaló jellegének köszönhetően, mint mondtuk, az említett művek konkrét elemzésével folytatódik és zárul. Bényei Tamás számára a mágikus realista írásmódról szólva a két alapszöveg Gabriel García Márquez *Száz év magánya* és Salman Rushdie *Az éjjeli gyermekeije*. Egy-egy regény mikroértelmezésekor eltérő szempontokat vizsgál, voltaképpen mindegyik fejezet egy szempont kiemelése. A közös a vizsgálatuk folyamán a „központ” keresése, amely regényenként változik. Lezárásképpen idézzünk még két összefoglaló megállapítást Bényei Tamás tollából: „A mágiát, a mágikusságot én nem regionális, kultúrspecifikus módon értelmezem: a mágikus realizmus olyan posztmodern írásmód, ahol a mágikus elsősorban a szubjektum létértelmezésének, önazonosság-keresésének, világban és nyelvben való jelenlét-keresésének figuratív és narratív elrendezéseit, modalitásait keresi meg.” A másik idézetben munkamódszerét fogalmazza meg tömören: „Megítélésem szerint csak a textuális kiindulópontú, a mágikus realizmus alapját a szövegformáló eljárásokban kereső felfogás képes az írásmódot a posztmodern regénynyelv egyik igen fontos részbeszédéként értelmezni úgy, hogy azt ne kizárólagosan valami régió vagy kulturális helyzet megnyilatkozási formájának tekintse.”

Ez a könyv a mai magyar irodalomtudomány egyik kimagasló alkotása a modern próza egyik vívmányáról. Szinte hihetetlen, milyen utat tett meg az irodalomtudomány Sükösd Mihály lábjegyzetétől Bényei Tamás terjedelmes és rendkívül alapos, átfogó könyvéig. Bényei Tamásnak talán az a legnagyobb érdeme, hogy a kritikákban fel-felbukkanó kutatási eredményeket a mágikus realizmussal kapcsolatban kiváló szintetizálókészséggel egy rendszer keretein belül megerősített és saját észrevételeivel kiegészített. Munkája szisztematizált, áttekinthető, érvelése meggyőző, a témával kapcsolatos ismeretanyaga pedig óriási. Sikertült bebizonyítani, hogy igenis létezik mágikus realizmus mint írásmód, amely nem köthető egy kontinenshez, ideológiához, néhány íróhoz, korszakhoz vagy irányzathoz. Egyértelműen a mágikus realista írók mélyen önreflexív alkotók, akik a végsőkéig tudatosan írják meg műveiket, hogy olvasóikat, ahogyan Gabriel García Márquez mondja, „elbűvöljék”. Véleménye szerint a tárgyalt írók mindent „akarva” írnak le, nincs véletlen vagy felesleges kitérő műveikben. A modern próza olvasója és figyelője elfogadhatja Bényei Tamás kutatásainak eredményeit. Két fenntartással talán. Az egyik az alkalmazott vizsgálódási módszerre vonatkozik. Tudniillik a szerző egyedüli vizsgálódási területe a mű, és minden más megnyilatkozási formát és írást befolyásoló tényezőt teljes mértékben mellőz, azaz a megírt műveket merőben önreflexív megnyilatkozásoknak tekinti. Így például nem említi egy-egy író nyilatkozatát saját könyveiről vagy vallomását arról, hogyan is alkot. Úgy érzem, hogy itt olyan adatokra bukkant volna, amelyek nem illeszthetők be

felállított elméletébe. Mondjuk Gabriel García Márquez elismeri, hogy „minden jó regény rejtvényt ad fel a világról, és a kritikusok ezt a rejtélyt akarják megoldani”. De ugyanő állítja azt is, hogy „egyetlen kritikus sem fog tudni valóságos képet adni könyveimről az olvasóinak, ameddig nem abból indul ki, hogy a regényt nem kell komolyan venni”. Bényei Tamás ezzel szemben, mint igazi tudós, a tárgyalt művek szó szerint minden szavát „komolyan veszi”. Minden valószínűség szerint olyan felfedezéseket tett, amelyeknek létezéséről még maga az író sem tudott. Hiszen a már többször idézett kolumbiai író bevallja, hogy ő spontán alkat, sok mindent nem tudatosan ír le, de a jó kritikusok még az író számára is ismeretlen összefüggéseket a felszínre hozzák. Ez utóbbi megállapítás, úgy érzem, teljes mértékben érvényes Bényei Tamás könyvére is.

A szerző szerint érdemes lenne megvizsgálni néhány közép-európai író műveit, „akiknek egyes szövegei rokonságot mutatnak az általam mágikus realistának nevezett írásmóddal”. Ezen írók közé sorolja Gion Nándort is. E sorok írója a hetvenes évek derekán foglalkozott Gion Nándor akkor megjelent könyveinek értelmezésével, például többek között az író mitikus-ciklikus időszemléletével, és kifejezte megérzését, amely szerint „Gionban megvannak a csírái az adottságnak, hogy a vajdasági Márquez legyen”. Ez az akkor talán túlzónak hangzó megállapítás ma, Bényei Tamás könyvének ismeretében, beigazolódnak tűnik. Kritikusaink feladata lenne ennek nyomába eredni. Mert ez nemcsak Gion Nándor művészetét világitaná meg teljesebben, illetve helyét a mai közép-európai irodalomban, hanem hozzájárulna a modern kritikához.